

Wanda Szulowska

Gwary Warmii i Mazur w ujęciu Profesora Kazimierza Nitscha

Prace Językoznawcze 11, 237-245

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Wanda Szulowska
Olsztyn

Gwary Warmii i Mazur w ujęciu Profesora Kazimierza Nitscha

Warmia and Masuria vernaculars as seen
by Professor Kazimierz Nitsch

The article presents professor K. Nitsch's views on the key dialectal features of the region in question.

Słowa kluczowe: dialektologia, fonetyka, morfologia, leksyka, mazurzenie.

Key words: dialectology, phonetics, morphology, lexis, masurianisation.

Profesor Kazimierz Nitsch – ojciec polskiej dialektologii – badał gwary byłych Prus Wschodnich po raz pierwszy w czasie pobytu na tych terenach w czerwcu 1906 r. Podczas tej podróży zebrał materiał, który pozwolił mu na przedstawienie najważniejszych cech tych gwar. Drugi pobyt na Warmii i Mazurach, tym razem tylko tygodniowy, w lipcu 1931 r., jak sam pisze, przyczynił się „do ostatecznego ujęcia” tego zagadnienia.

Zespół gwar warmińsko-mazurskich – to drugi, północnopolski – po gwarach byłych Prus Zachodnich – obszar zbadany przez Profesora. Tu koniecznie należy uwzględnić fakt, że na początku XX w. wiedza o dialektach polskich, którymi w codziennej komunikacji posługiwało się wówczas aż 80% społeczeństwa, była nikła. To dopiero właśnie dzięki badaniom przeprowadzonym przez K. Nitscha, obejmującym wszystkie gwary na etnicznie polskim terytorium, polska dialektologia została całościowo opracowana i to od razu na najwyższym poziomie.

Monografia *Dialekty języka polskiego*, wydana w 1915 r. stanowi do dziś „Biblię” każdego dialektologa w Polsce.

Dialektom Warmii i Mazur poświęcił Profesor cztery różne pod względem objętości artykuły, a kompendium z 1915 r. również zawiera syntetycznie zarysowany stan języka polskiego w omawianym regionie¹.

Najbardziej szczegółowo, choć najmniej przejrzyście i bez położenia nacisku na rozróżnienie cech bardziej i mniej dla opisu tych gwar istotnych, zawiera wydana w 1907 r. praca *Dialekty polskie Prus Wschodnich*². W tym samym roku opublikował Profesor *Charakterystykę dialektów polskich w Prusiech Wschodnich*³, tj. właściwą syntezę materiału przedstawionego w pierwszej z wymienionych publikacji.

W roku 1932, a więc już po uzupełniającym pobycie na Warmii i Mazurach, a co ważniejsze – po zebraniu materiału gwarowego z całej Polski – przedstawił *Język polski w Prusiech Wschodnich*⁴, a w końcu – dla *Słownika geograficznego Państwa Polskiego* – K. Nitsch opracował *Język polski Pomorza i Prus Wschodnich*⁵. Śledząc kolejne wyżej wymienione prace, widać ewolucję poglądów autora dotyczącą podziałów między poszczególnymi odmianami tych dialektów oraz – co bardziej zwraca uwagę – oceny wpływów gwar sąsiadujących oraz procesów migracyjnych, które doprowadziły do opisywanego ugrupowania gwar warmińsko-mazurskich.

Postaram się omówić te najważniejsze cechy, które zostały przez Profesora uwzględnione w wymienionych pracach, a w dalszej kolejności spróbuję przedstawić poglądy Profesora na kierunki, z jakich odbywała się migracja ludności polskiej na Warmię i Mazury, co – jak sądzę – ściśle związane było z polemiką polsko-niemiecką dotyczącą języka i polskości tych ziem, jaka miała miejsce w okresie międzywojnia.

Celem, jaki sobie Autor *Dialektów polskich Prus Wschodnich* stawiał, było: „podać ogólny zarys właściwości gwar wschodnio-pruskich” (s. 252), a samo opracowanie związane było z przygotowaniem „zarysu dialektologii polskiej dla *Encyklopedii polskiej* zamierzonej przez Akademię Umiejętności, a częściowo i dla rosyjskiej *Encyklopedii filologii słowiańskiej* profesora Jagicia” (s. 252). W związku z tym, że w roku 1907 nie były jeszcze opisane gwary Mazowska,

¹ O pobytach profesora Kazimierza Nitscha na Warmii i Mazurach oraz o jego opracowaniach gwar tego regionu por. H. Klechówna: *Region mazursko-warmiński w dorobku naukowym Profesora Kazimierza Nitscha*. „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1958, nr 4 (62), s. 400–404.

² Opublikowane w: „Materiały i Prace Komisji Językowej A.U.” 1907, III, s. 297–487; przedruk w: K. Nitsch: *Wybór pism polonistycznych*. T. III: *Pisma pomoroznawcze*. Wrocław–Kraków 1954, s. 252–321 (numery stron wykorzystanych cytatów podaje za przedrukiem prac).

³ Opublikowana w: „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1907, XIV, s. 17–183; przedruk: ibidem, s. 345–356.

⁴ Opublikowany w: *Prusy Wschodnie – przeszłość i teraźniejszość*. Poznań 1932; przedruk: ibidem, s. 362–369.

⁵ *Słownik geograficzny Państwa Polskiego i ziem historycznie z Polską związanych*. T. I. Warszawa 1937, szp. 195–202; przedruk: ibidem, s. 357–361.

występujące na Warmii i Mazurach cechy dialektalne w tym pierwszym ujęciu porównywane są niejako siłą rzeczy tylko z tymi już znanymi, tj. głównie zachodniopruskimi – tak w terminologii K. Nitscha – a także z lepiej znanymi Autorowi pochodzącemu z Krakowa cechami Małopolski i Śląska. Brak tu odniesień do zespołu cech mazowieckich, co zostaje uzupełnione dopiero w opracowaniu z 1932 r.

We wstępie do tej pierwszej monografii Autor stwierdza: „w Prusiech Wschodnich bez porównania większa jest różnorodność dialektyczna w ich części zachodniej niż we wschodniej, gdzie wielkie czyniąc w podróży skoki, mimo to minimalne tylko zwykle znajdowałem różnice, bez porównania mniejsze niż np. w przeważnej części Śląska lub Małopolski” (s. 252). I dalej: „Z natury rzeczy szło mi przede wszystkim o ujęcie wszędzie systemu głosowego, w drugim rzędzie o zarys odmienni [tj. morfologii – W.S.]; materiał słownikowy zapisywałem skrętnie, ale tylko, o ile sam się nastęczał, ze składni zaś mam tylko bardzo nieliczne luźne uwagi (których też osobno nie ujmuję, lecz przyłączam do fleksji lub słownika)” (s. 253). Zaznacza też, że „szczególnie w Prusiech Wschodnich wpływ języka literackiego jest minimalny” (s. 253). Autor zdecydował się również na „przedstawienie [języka] Prus Wschodnich jako jednej całości”, a tylko wówczas, gdy rezultaty zmian językowych są różne w poszczególnych rejonach tego regionu, wskazuje na mniejsze ugrupowanie gwarowe. Tym niemniej zwraca uwagę, że „wyróżniają się przede wszystkim dwie części: Warmia z Ostródzkim i Mazury [...] Szczególnie ciekawa jest granica mowy warmijskiej, zupełnie identyczna z granicą historyczno-administracyjną” (s. 254).

I. Najważniejsze cechy fonetyczne, jakie Kazimierz Nitsch opisał w zbranym – w różnym czasie – materiale.

W zakresie systemu samogłoskowego zwraca m. in. uwagę na:

1. Wymowę etymologicznego *y* jak *i*: *ribi*, *grzibi*, *czisti*⁶; w 1932 r. pisze o tym zjawisku jako rdzennie północnopolskim, mazowiecko-pomorskim (s. 363).

2. Wymowę kontynuantów dawnych samogłosek długich:

a) różnice w brzmieniu *ǎ* umożliwiły wydzielenie następujących subregionów:

– cała Warmia i środkowy pas Mazur, gdzie *ǎ* jest różne od *a* i od *o*: *prǎwda*, *grubǎ*, przy czym im dalej ku wschodowi tym mniej podobne jest *ǎ* do *o*, zaś *a* [dawne krótkie] bliższe staje się *e*, dając dźwięk w rodzaju szerokiego niemieckiego *ä*: Warmia – *prǎwda*, czasem prawie *prowdǎ*, wschód – *prǎwdǎ*, przy czym nie dochodzi do mieszaniny kontynuantów **ǎ* i *ǎ*;

⁶ Grafia przykładów podawana jest za Autorem, symbole dla poszczególnych fonemów – zgodnie z dzisiejszym zapisem dialektologicznym.

- Ostródzkie (mniej więcej po linię Grunwald – Stębark – Mielno – Marózek):
* \bar{a} > o: *provda, bziolo, koza*;
- Nidzickie (po Szczytno i Wielbark): $\acute{a} = a$: *pravda, carna, bźata*;
- okolice Ełku i Olecka: * \bar{a} i \check{a} > a, ale tylnojęzykowe *k g x* ulegają zmiękczeniu przed dawnym \check{a} , pozostając przed dawnym \acute{a} bez zmiany: *dluga droga, sucha capka, matka ceka*;

b) \acute{e} i \acute{o} zachowują wszędzie swe brzmienie odrębne tak od *e o*, jak i od *i/y u*, zgodnie z całymimi Prusami Zachodnimi, prócz ziemi chełmińskiej.

3. Wymowę samogłosek nosowych:

– literackie *o* brzmi wszędzie jak nosowe \acute{o} , pośrednie między *o* a *u*, a więc *dómb, dziesónty*;

– literackie \acute{e} jak nosowe \acute{e} : *zémby, dziesiéńc*, tylko na końcu wyrazu przy zatracie nosowości jak *e*: *pase krowe*;

– wymowa \acute{e} jak *a* istnieje jedynie w zachodniej Warmii: *zamby, bańdze, ja pandza ta krowa*, ale i tam cofa się powoli na korzyść wschodniowarmińskiego \acute{e} ; w artykule *Język polski w Prusiech Wschodnich* K. Nitsch dodaje: „Po całej Polsce rozsiana jest wymowa \acute{e} jak nosowe *a* [...]: *ząby, gąsty*, ewentualnie *zamby, pianta, ranka, gąsi, ja widzą książką* (lub *widza książka*) trafia się we wszystkich głównych dialektach polskich: w małopolskim, śląskim, wielkopolskim, kaszubskim i mazurskim, nie dziwi więc istnienie jej także na naszym obszarze, gdzie występuje w zachodniej i południowej połowie Warmii po linię Spręców [dziś Spręcowo], Dywity, Myk [dziś Myki], Klebark, Wyrandy, Purda. W związku z tym jest tu wymowa każdego *e* przed spółgłoską nosową jak *a*, a więc np. *ciemno, tam, z bratam*” (s. 364);

– barwa samogłoski nosowej: stale ginie nosowość na końcu wyrazu: *dzieci idó z matkó po wode* i stale wyodrębnia się w spółgłoskę nosową przed zwartyimi: *zémby, dziesiónty, psienieć*; przed szczelinowymi nigdy nie zachowuje się stan pierwotny. „W szczegółach wygląda to niejednolicie. [...] pas południowy mówi: południowa Warmia *ćáški, gási, kśóška*; Niborskie [dziś Nidzickie] *ćéski, gési, kśóška*; Ostródzkie i Lubawskie: *ćéski, gési, kśóška* – północny zaś: pn.-zach. Warmia *ćajški, gajši, kśójška*, Malborskie *ćéjški, géjši, kśójška*” (s. 364).

4. Przejście *iu, yu* > *uu*: tylko wówczas, gdy *u* należy do tej samej głoski: *buu, šuu* ‘szył’, *psuu* ‘pił’, *śuuuka* ‘chwilka’; ale *była, szyła, psiły, siła*; na Warmii powszechne jest wprawdzie *buła, psiuła, robziuła*, ale są to formy analogiczne do rodzaju męskiego *buł, psuł*.

5. Labializacja: Warmia i Mazury środkowe: *uokno, uojciec, uucho, uugór*; w Ostródzkiem, Nidzidzkim i na Mazurach wschodnich przeważa dążność do wymowy *orać, Olstyn*.

6. Przeglós *ja-* > *je-*: *jepko, Jedâm, Jegoda*; zostaje jednak zawsze *w*: *jama, jasny, jadna*; w opracowaniu z 1932 r. Autor dodaje: „Pierwotnie ogólnomazowieckie jest przejście początkowego *ja-* w większej części wyrazów w *je-* [...].

Zjawisko to, niegdyś właściwe całemu Mazowszu, dziś ograniczone mniej więcej do Łomżyńskiego, a więc występujące też u obu gałęzi Kurpiów, obejmuje dokładnie całą polską część dawnych Prus Wschodnich, a więc tzw. Mazury, Warmię i Ostródzkie, nie sięga zaś nigdzie dalej na zachód, np. pod Iławę czy Malborskie.

Podobna zmiana *ra-* > *re-* np. *rek*, *poredzić*, *reno* jest ogólnie północno-polska” (s. 363).

7. Wymowę wygłosowego *-ei-* na wschodzie brzmi jak *ëi-*: *tëj dobrëj baby*; na zachodzie – uległo ściągnięciu w *i/y*: *ïenácy* (W), *moi dobry matki, króży* ‘krócej’.

W zakresie **systemu spółgłoskowego**, który dla K. Nitscha ma większe znaczenie „dla określenia pochodzenia naszych dialektów” (s. 364), Autor zwraca szczególną uwagę na:

1. Wymowę wargowych spółgłosek miękkich: *p̣, ḅ, f̣, ṿ, ṃ* > *p̣si, ḅzi, f̣si* (> *si*), *ṿzi* (> *zi*); *ṃni* zachowało się tylko na początku wyrazów i po samogłoskach; wymowa tych spółgłosek jest na całym omawianym terytorium różna:

– na Warmii: *p̣sasek, p̣siwo, ḅzëda, roḅzić, ósfera* ‘ofiara – w znaczeniu „kompania odpustowa’, ale: *zilk* ‘wilk’, *zöse* ‘wiozë’, *na głoze* ‘na głowie’; *ṃnasto, ṃniła* – *Vaṛniia, ýniia* ‘zmija’ (na całych Mazurach i w Ostródzkim *m* < *ṃ* ginie we wszystkich pozycjach: *nasto, niła, kañën, Ñelno*);

– na wschodzie terytorium (granica: Knis – Kosewo – Lipowo – Ruciane) > *p̣x̣, ḅỵ*;

– związaną z tym zjawiskiem twardą wymowę *sf* < *sṿ*: *sfat, sfynia*, którą uważa za nawiązanie do Prus Zachodnich [tymczasem dziś wiemy, że jest to mazowizm].

2. Wymowę spółgłosek szumiących:

– jedynie Warmia rozróżnia wszystkie trzy szeregi (choć z wyjątkiem krańców wschodnich i zachodnich);

– w Ostródzkim (po Grywałd, Stembork, Tynawę, Lutek, Mierki) występuje wymowa *š, ž, č, ř*, (przejściu w *š, ž*, ulegają również te pochodzące z rozłożenia wargowych miękkich: *p̣šes, ḅžoụ*);

– zlanie się szeregu szumiącego w syczącym, znane jako mazurzenie, jest powszechnie znaną właściwością Mazowsza pruskiego, np.: *syja, zyto, krzyz, cytã, jezdze*. Jak pisze K. Nitsch: „Wyraz *Mazur* jest wieloznaczny. Ściśle biorąc, jest to równoznacznik *Mazowszanina*, czyli mieszkańca Mazowsza, oczywiście całego Mazowsza, tak polskiego, jak i pruskiego. Ale w b. zaborze pruskim wytworzyło się dla *Mazura* inne znaczenie: ‘po polsku mówiącego ewangelika’, czyli w obrębie dzisiejszych Prus Wschodnich, Polaka nie z Powiśla i nie z Warmii [...] Ostatnie mazurskie miejscowości leżą wzdłuż południowej granicy powiatu ostródzkiego: są to Kurki, Marązek [dziś Marózek], Waplewo,

Sitno, Dąbrówno. [...] Ten niemazurzący powiat ostródzki stanowi językowe przejście od dialektu warmijskiego do lubawskiego” (s. 364).

3. Wymowę *ř*: na Mazurach wszędzie zachowuje brzmienie pierwotne – *tu lezy grzyb i susy się, przesed*; na Warmii nieraz przechodzi w *ž š*: *gżyb leży, pszeszed*.

4. Wymowę połączeń *ke, ġe, ki, ġi*, tj. spółgłosek tylnojęzykowych *k, g* i samogłosek przednich: na zachodzie nie jest ustabilizowana i może brzmieć zarówno *lokeć* i *łokieć*; wschodnia połowa ma we wszystkich połączeniach brzmienie miękkie: *długie, suchie, ogień, giębma, suchi, dachi*, l. os. l. p. *mogie, rėnkie*; nawet przed *a*: *sėroká droga*.

5. W związku z często twardą wymową *ń* „w okolicach szczególnie narażonych na wpływy niemieckie – w północnej części Warmii polskiej, a jeszcze więcej w miastach (zwłaszcza warmijskich, jak Biskupiec i Watembork [dziś Barczewo], ale też i w niektórych mazurskich, np. Szczytnie, Działdowie) każde *ń > n*: *kón, źén, studná, od něgo, kanėn, ziemna, mnasto, mnał* (w Szczytnie *ziėna, nasto, nał*)” (s. 349–350).

6. „Na Warmii i w środk. Mazurach spotyka się stare połączenie *śl śń*, np. *ślazła, ś nėm*, [...], gdy zresztą w Pr. Wsch. panuje nowszy typ: *złazła, z nėm*” (s. 350).

II. Najważniejsze cechy morfologiczne

W zakresie fleksji na omawianym terenie końcówka dawnej liczby podwójnej *-ta* zachowana jest w 2 os. l. mn.: *robźita, cošta nieśli*, zaś formy z końcówką *-će*: *co robicie* używane są zazwyczaj – jako formy grzecznościowe – w odniesieniu do starszych osób.

W przypadku dwóch innych form mamy do czynienia z różnicami morfologicznymi uwarunkowanymi przyczynami fonetycznymi:

– końcówka narz. l. mn. W formie *-my* obejmuje Ostródzkie, Warmię i Nidzickie: *chłopamy, ludziamy*, zaś w formie *-ni > ni* – Mazury środkowe i wschodnie: *ludziami, koniami*;

– końcówka *-ożu* w cel. l. p.: *ojcoziu, kowáloziu* cechuje Warmię pń.-wsch. oraz Mazury (gdzie nieraz brzmi *-oju*: *konioju*); Ostródzkie i Warmia pńd.-zach. ma końc. *-ozi*: *chłopozi*.

Poza omówieniem najważniejszych cech fonetycznych i morfologicznych opis *Dialektów polskich Prus Wschodnich* zawiera także kilka tekstów przedstawiających te gwary i to zarówno teksty zapisane przez samego Kazimierza Nit-scha, jak i listy rodowitych Mazurów oraz słownik, w którym znajduje się ponad 500 wyrazów hasłowych, a przytoczonych leksemów jest znacznie więcej, gdyż często sam wyraz hasłowy ilustrowany jest w szerszym kontekście, np.: *velbo-vać – velbunek; tedi ovedi* lub *tedi vedi* (s. 318); *zat: v zad ě přised ěigdi* Wierzbowo; *ħceli v zat 'odebrać* Zawady – znów, z powrotem (s. 319).

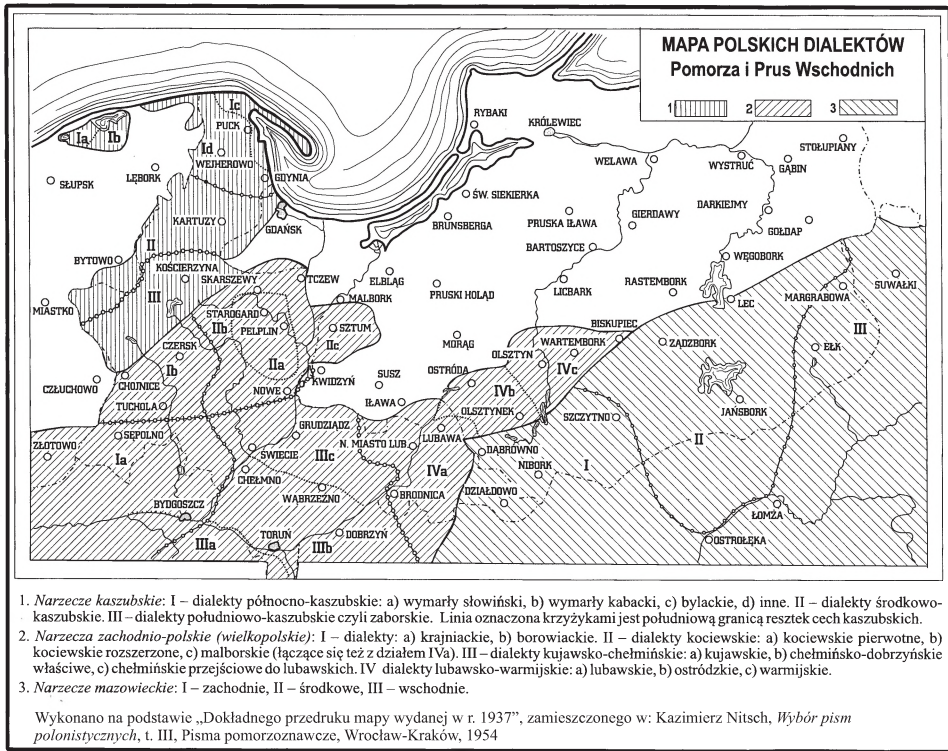
Stopień germanizacji leksyki – w opracowaniu z 1907 r. – uznał Profesor za bardzo wysoki. Pisał m.in.: „Nad tym groźnym dla języka wpływem, sprawiającym, że czasem całe niemal zdanie składa się z wyrazów niemieckich o polskich końcówkach, nie chcę się tu rozwodzić” (s. 352). Ale w roku 1932 Jego sąd o słownictwie nieco złagodniał. Pisał wówczas: „Zasób wyrazów jest w swej podstawie wszędzie zasadniczo polski. Z pierwotnej ludności pruskiej pozostały zaledwie jednostkowe ślady, np. *kadyk* ‘jałowiec’ = litew. *kadagỹs* (to samo zapożyczenie w dialektach niemieckich), *jeglijã* ‘jodła’ z *g* dlatego, że po litewsku jest *ẽglẽ*; ale oba te wyrazy znane są i na północy polskiego Mazowsza. [...] Wpływ niemiecki jest oczywiście wszędzie silny, co w zakresie technicznym jest zupełnie zrozumiałe. Ale przyznać trzeba, że niemieckie wyrazy wdzierają się i w zakresy, gdzie na pewno istniały, po części jeszcze istnieją, wyrazy polskie; tu należą: *lepa* ‘warga’, *pylcek* ‘grzyb’, *bón* ‘bób’ itp. Nie brak oczywiście i ciekawszych, nieraz bardzo starych wyrazów polskich, np. *sneška* lub *sniěška* ‘synowa’, *kściéc* ‘kwitnąć’, *ostrów* ‘wyższe miejsce wśród mokrej łąki’, z *nároku* ‘umyślnie’. Na ogół słownictwo jest albo ogólnie północno-polskie, np. *kur* ‘kogut’, w Niborskiem [dziś Nidzickiej] *psiejak*, albo mazowieckie, np. *puszczãn* lub *pościan* ‘cień od przedmiotu’, a *ciegiędź* ‘miejsce cieniste; zarośla’, *chaber* (nawet Malborskie nie ma pomorsko-wielkopolskiego *modrãka*)” (s. 366).

Praca ta zawiera również słowniczek nazw miejscowych w brzmieniu „ściśle tamtejszym” (s. 319), w skład którego wchodzi 54 nazwy, „które w książce W. Kętrzyńskiego *Nazwy miejscowe polskie Prus Zachodnich, Wschodnich i Pomorza wraz z przydomkami niemieckimi* (Lwów 1879) mają formę pod jakimkolwiek względem odmienną lub niejasną” (s. 319), m.in.: Barkweda – *Barkfyda*⁷ [Samborowo]; Browiny – *Brożini* [Browina]; Gietrzwałd – *Gytřřřaud*; Mierki – *Ńyrki*; Miłomłynek – *Mńiuomuinek* lub *Muinomuinek*; Nagłady – *Nãgladi*; Olsztyn – *uolstin*.

Omówione wyżej cechy dialektalne, widoczne również w wymowie gwarowej nazw miejscowych, umożliwiły podział języka tego regionu na mniejsze zespoły dialektalne (vide mapa). Różnicę między gwarami Warmii i Mazur można zauważyć najłatwiej, ponieważ tu najważniejszą cechą odróżniającą jest mazurzenie (Mazury) lub jego brak (Warmia), zaś „nie mazurzący powiat ostródzki stanowi językowe przejście od dialektu warmijskiego do lubawskiego” (s. 365).

Jeżeli weźmiemy pod uwagę takie cechy, jak różne spiranty po wargowych miękkich, różną wymowę grup *ke*, *ķe* oraz różny stopień kontrakcji w wygłosie przysłówków *-eĭ*, to wówczas cały omawiany region można podzielić na część wschodnią, gdzie: *p̣* > *χ̣* zawsze miękka wymowa *ķe* oraz *-eĭ* > *-ėĭ*, oraz część zachodnią, gdzie: *p̣* > *pṣ*, oboczna wymowa grup *ķe* || *ke* i *-eĭ* > *-i/y*.

⁷ Podaję tylko nazwę oficjalną i jej postać gwarową (kursywą) oraz – w nawiasie kwadratowym – nazwę dzisiejszą.

W końcu – uwzględniając trzy stare właściwości polskie nieistniejące ani na wschodzie, ani na zachodzie omawianego regionu, tj. różnice w wymowie kontynuuantów dawnego *ǫ*, wymowę protetyczną i dawny typ połączeń *śl-*, *śń-* – możemy stwierdzić, że Warmia łączy się ze środkowymi Mazurami.

W roku 1907 Kazimierz Nitsch – jeszcze przed zbadaniem dialektów mazowieckich – na podstawie wiedzy o cechach zachodnio- i wschodniopruskich (później przez tegoż Badacza zwanych cechami Pomorza i Prus Wschodnich) stwierdzał: „Fakt ten dowodzi, że biskupi warmijscy i Krzyżacy nie z jednych stron sprowadzali kolonistów” (s. 254).

Jednocześnie zastanawiając się, skąd ludność warmijska przyszła – wskazuje na ziemię chełmińską, wymieniając pięć, wspólnych dla obu ziem cech. Wziął wówczas pod uwagę: wymowę *ǫ*, brak dyftongicznej wymowy *o*, *ó*, niską wymowę *ę* jako *a*, labializację oraz wymowę typu *śfat* ‘świat’. Tymczasem te trzy ostatnie zjawiska językowe można łączyć z Mazowszem. Dopiero w 1932 r. pisał: „geneza dialektów warmijskich i ostródzkiego jest w zasadzie jasna. Wraz z dialektem lubawskim jest to grupa powstała przez zmieszanie się mowy mazowieckiej z mową zachodnio-polską, prawdopodobnie kujawsko-dobrzyńsko-chełmińską. Idzie tylko o to, który z tych składników jest dawniejszy i silniejszy” (s. 367).

I dalej: „Nawet niewątpliwie silne wpływy mazowieckie – z których najważniejsze, konsekwentnie przeprowadzone są: $\acute{p} > ps$, $\acute{ia} > \acute{ie}$ – nie zdołały zniszczyć pierwotnie zachodnio-polskiego charakteru mowy warmijskiej, zwłaszcza zachodniej, przykryły ją tylko dość silnie mazowieckim pokostem” (s. 368).

Odnosnie gwar mazurskich Profesor podsumowuje: „Co do Mazurów, oczywiście bez Ostródzkiego, rzecz jest jasna przynajmniej w ogólnych zarysach. Mowa ich jest w całości mazowiecka. Pochodzą oni niewątpliwie z bliższego, starego Mazowsza, zupełnie tak samo, jak stamtąd pochodzą mieszkańcy Północnej części Mazowsza polskiego. Dwie cechy łączą całe Mazowsze pruskie z północno-wschodnią częścią polskiego: wymowa $\acute{ia} > \acute{ie}$ – i zanik wargowości w miękkim \acute{v} (*żara* ‘wiara’, *scáú* ‘szczaw’)” (s. 367).

Jako ostateczną konkluzję odnoszącą się do rozważań o kierunkach osiedlenia, jaka wynika z analizy zjawisk językowych terenów byłych Prus Wschodnich, czyli – z grubsza biorąc – dzisiejszego województwa warmińsko-mazurskiego, można przyjąć następującą uwagę Kazimierza Nitscha: „Ogólny obraz historii polszczyzny w dzisiejszych Prusiech Wschodnich byłby taki. Najdawniejszą częścią ludności polskiej byłiby tu Warmiacy i Ostródzianie, których pierwsze warstwy pochodzą na pewno z zachodu, językowo sądząc, głównie z ziemi dobrzyńsko-chełmińskiej. Warmia na pewno była polska przed rokiem 1446. Po tej dacie wpływ mazurski na Ostródzkie był bardzo łatwy: popierała go wspólność polityczna, a potem i wyznaniowa, na Warmię trudny” (s. 368).

Na koniec warto jeszcze raz podkreślić, że wyniki badań przeprowadzonych przez Profesora Kazimierza Nitscha na początku ubiegłego stulecia na terenie byłych Prus Wschodnich (obecnie Warmii i Mazur) są do dziś podstawą naszej wiedzy o tych dialektach. Badania przeprowadzone w latach 50. XX w. poszerzyły naszą wiedzę głównie o leksyce tego regionu (na tego typu badania Profesor miał za mało czasu) – co ważne – żadne z Jego spostrzeżeń nie uległo zakwestionowaniu przez późniejszych badaczy.

Summary

The author focuses on the most important phonetic phenomena related to the vocalic and consonantal system and on lexical phenomena, including the influence of the German language and the Old Prussian language described by professor K. Nitsch in the early 20th century in his works on the vernaculars of the then East Prussia. Attention has been drawn to the crystallisation of the professor's views regarding the relationship between the language and the colonisation of those lands since the 14th century, and to the evidence of the Polish origin of the vernaculars of today's Warmia and Masuria. Consecutive colonisation waves from Dobrzyń and Chełmno regions and from northern Mazovia, coupled with changing conditions and political boundaries, have led to the formation of contemporary dialectal subgroups in the area: non-masurianising Lubawa-Warmia vernaculars and masurianising Mazovian vernaculars.

(tłumaczyła: Wiesława Łukasik)